

RIJKS ARCHIEFSCHOOL

HOOFDLIJNEN VAN DE GESCHIEDENIS EN ORGANISATIE VAN HET ARCHIEFWEZEN

tweede bewerkte uitgave

door

drs. B. Woelderink

1972

COPYRIGHT RIJKS ARCHIEFSCHOOL

Inhoudsopgave:

Woord vooraf

I. Inleiding

II. Nederland

- II.1 Het karakter van de archiefzorg vóór 1795
- II.2 De periode 1795-1814; de wording van het rijksarchief
- II.3 De provinciale archieven in de 19e eeuw vóór hun overgang tot rijksarchief
- II.4 De rijksarchieven 1814-1918
  - II.4.1 Periodisering 1814-1854-1918
  - II.4.2 Maatregelen vóór 1854
  - II.4.3 dr. R.C. Bakhuizen van den Brink 1854-1865
  - II.4.4 mr. L.Ph.C. van den Bergh 1865-1886
  - II.4.5 jhr. mr. Th. van Riemsdijk 1887-1911
- II.5 Archiefwet 1918
- II.6 De rijksarchieven na 1918
  - II.6.1 Bezuiniging
  - II.6.2 Wettelijke lacunes en nieuwe elementen
- II.7 Gemeentearchieven
- II.8 Waterschapsarchieven
- II.9 Streekarchieven
- II.10 Particuliere archieven en bijzondere instellingen
  - II.10.1 kerkelijke archieven
  - II.10.2 huisarchieven
  - II.10.3 overige instellingen

III. Internationale organisaties en buitenland

- III.1 De C.I.A.: voorgeschiedenis en werkzaamheden
- III.2 België
- III.3 Duitsland
- III.4 Frankrijk
- III.5 Engeland

Bijlagen

Woord vooraf.

Deze syllabus is voornamelijk gecomponeerd op grond van gedrukte bronnen die de schrijver ten dienste stonden.

Daarmee wordt duidelijk de beperktheid van het overzicht aangegeven. Het is een eerste samenvatting van afzonderlijk reeds lang bekende gegevens. Hier en daar is in de tekst een persoonlijke opvatting aanwezig, uiteraard voor verantwoordelijkheid van de steller.

Het zal nodig zijn van jaar tot jaar gedeelten om te werken of passages in te voegen en uit te breiden.

Het derde hoofdstuk met gegevens omtrent buitenlandse situaties is dit jaar aangevuld met een paragraaf gewijd aan Duitsland.

De medewerking van de lezer der syllabus in het aandragen van bouwstenen voor de verbetering van het onderhavige bouwsel zal zeker door de samensteller gewaardeerd worden.

Hij hoopt dat de tweede uitgave in dat opzicht meer succes zal hebben dan de eerste.

Rotterdam, januari 1972

B. Woelderink.

COPYRIGHT RIJKS ARCHIEFSCHOOL

I. Inleiding

Wanneer we ons willen bezig houden met de ontwikkeling van het archiefwezen, beschikken we zowel nationaal als internationaal nog nauwelijks over samenvattende publicaties, waaruit voor dit doel te putten zou zijn (1).

Naast de bekende studies van Brennecke en Meisner over "Archivkunde" en "Archivaliënkunde", waarin het archiefwezen niet buiten beschouwing blijft, is er onlangs een artikel verschenen waarin de Franse archiefdeskundige R.H. Bautier het waagt een schets te geven van het ontstaan en de groei van het Europese archiefwezen (2). Uit dit artikel blijkt dat de situatie van de archieven en de archiefverzorging van land tot land zeer sterk aan verschillen onderhevig is geweest, zodat men vóór 1800 met moeite van een algemeen beeld kan spreken. Zo ziet Bautier een eerste fase nl. die van de wording, het ontstaan van de staatsarchieven, welke loopt van het midden van de 16e eeuw tot in het begin van de 19e eeuw. Het uiteenlopen van dit wordingsproces wordt verklaard door de eigen ontwikkeling van iedere staat zelf.

Spanje met zijn monarchaal centraliseringsproces en politieke machtsgroei in de 15e en 16e eeuw bleek het eerste behoefte te hebben aan een centrale berging van bescheiden van de kroon en andere centrale organen. Sinds het derde kwart van de 16e eeuw dient Simancas als eerste archiefdepot van de Spaanse monarchie en de organen van de kroon van Castilië.

Spoedig daarop nam het Vaticaan maatregelen voor zijn archieven, die in het begin van de 17e eeuw uitliepen op de vestiging van een centraal depot in het kasteel van San Angelo.

Een aantal kleinere staten in Duitsland en Italië nam eveneens, zij het minder uitgesproken, maatregelen voor de archieven.

In Duitsland stond de ordening in de kanselarij op de voorgrond.

Hernieuwde centralisatie op grote schaal in de 18e eeuw ontmoeten we in Rusland (Peter de Grote) en Oostenrijk. Het Oostenrijkse gebeuren is het belangrijkste, in 1749 creëerde Maria Theresia het Haus-, Hof- und Staatsarchiv, dat archieven uit Wenen, Innsbruck, Praag etc. opnam. Een algehele centralisatie was het nog niet, daar enkele archieven van het Duitse Rijk, zoals dat van de Rijkskamer te Spiers en dat van de Aartskanselarij te Mainz ter plaatse bleven. Anderzijds werd geïnspireerd door Kaunitz ook op lager niveau binnen de Habsburg-monarchie geconcentreerd: Boedapest, Zagreb, Brussel en zelfs Warschau (1761) en Venetië (1770). Milaan stond bekend om zijn voorbeeldige organisatie en ordening van archieffondsen (3). Niet dat in Engeland en Frankrijk de archieven verwaarloosd werden, wel kwam de concentratie van de daarvoor in aanmerking komende fondsen er betrekkelijk laat tot stand; in Frankrijk na de revolutie (men kan zeggen dat Nederland dat voorbeeld volgde) en in Engeland met de instelling van het Public Record Office (1852), volgend op de wet van 1838.

Zonderen we het Franse voorbeeld ten dele uit, dan is het karakteristieke van de genoemde archiefdepots het administratieve belang. Het doel van het aparte en centrale beheer was overzicht en inzicht te krijgen in de rechten van de familie, de kroon, de staat.

De historicus stond nog buiten spel; de belangen van de administratie waren allesbepalend. De situatie in Frankrijk is meer tweeslachtig van aard. Na de revolutie ging het ten dele om administratieve belangen, ten dele om de historische waarde van de archieven. De gedachten van die dagen vinden we nu nog terug in de ordening in

series van de Archives Nationales met o.m. de serie K "*Monuments historiques*" en serie L "*Monuments ecclésiastiques*", die hun soortgelijk pendant hadden in de Bibliothèque Nationale.

Overigens sloot Napoleon meer bij de oudere stijl aan door de centralisatie van de archieven van zijn Europese gebieden te Parijs te bevelen. Een gelukkig nauwelijks tot stand gebracht project.

Een waardevol product van de Franse revolutie was het begrip van de openbaarheid, waarmee de archieven sindsdien in een onlosmakelijke, zij het soms gebrekkige, relatie gebleven zijn.

Met deze schets van de eerste fase van het archiefwezen is Bautier historisch gedifferentieerder dan Brenneke, die alle archiefgebeuren vóór 1794 meer als een aanloop tot de op dat moment tot stand komende Franse archiefregelingen beschouwde.

Vanaf de 19e eeuw is er makkelijker een algemene ontwikkeling van het archiefwezen aan te duiden. In de 19e eeuw nam onder de invloed van classicisme en romantiek het belang van de historische archieven zo toe, dat allerwegen de eigentijdse archieven en die van het jongste verleden aan de verwaarlozing werden prijs gegeven. Begrijpelijk omdat in de ontwikkeling van de geschiedwetenschap aanvankelijk de nadruk lag op de mediaevistiek met haar randdisciplines. De scheiding tussen oud- en nieuw archief, het losser worden van de banden tussen archief en administratie, zijn beide ontwikkelingen stammend uit de 19e eeuw die pas in de loop van de 20e eeuw een halt toegeroepen werden. Verandering van begrip bij de archivariissen in combinatie met een noodsituatie bij de administratie heeft op het moment een verbeterde verstandhouding te weeg gebracht. Vernietigingsproblemen, regelmatige overdracht en inspecties zijn tot de dagelijkse arbeid van de archivaris gaan horen zonder het historische element te verdringen. Een derde element, de actieve cultuurdeelname door exposities, educatief werk en cursussen is tenslotte een verrijking van het archiefwezen in de laatste decennia.

De organisatie van het archiefwezen, de inrichting van de archiefdienst en het gebruik van de archieven werden in de 19e en 20ste eeuw subject van een stuk wetgeving. Naarmate deze later plaats vond, kon zij een breder terrein bestrijken (U.S.A. 1934). In verschillende landen is de archiefwetgeving in fasen voltrokken (Italië 1874, 1939; Engeland 1838, 1958; Nederland 1918, 1962).

II. Nederland

II.1. Het karakter van de archiefzorg vóór 1795

Men laat in Nederland het archiefwezen ontstaan in 1802 met de benoeming van mr. Hendrik van Wijn tot archivarius van de Bataafse Republiek en kort daarop tevens tot archieffunctionarius van het Departement Holland. Dat is juist mits men in aanmerking neemt dat deze functionaris pas enkele jaren later de bevoegdheid kreeg om verschillende archieven materieel onder zich te concentreren.

Het voorafgaande tijdperk miste uiteraard niet alle archiefzorg, maar de kenmerken zijn bewaring door het archiefvormende orgaan zelf, al dan niet opgedragen aan één der administratieve ambtenaren.

In ons land was tot 1795 het archief van uitsluitend administratief belang. Geslotenheid en geheimhouding waren dik onderstreepte principes. Het archief was de bron waaruit men zijn rechten verdedigde, zijn positie versterkte, waar kortom het beleid op berustte. Sommige bescheiden, privileges en tractaten bv. genoten veel meer aanzien dan alle andere. Toegang aan niet-bestuurders was een gratie, die in de sfeer der stedelijke overheid meer dan elders voorkwam. De steden immers concurreerden in het doen uitgeven van werken over hun stad aan de omvang en pracht waarvan men de status van de stad wenste te bewijzen. Desalniettemin was ook daar de raadpleging van de archieven een gratie, die makkelijker toegestaan werd zo de laureaat een (oud-)regent was.

Tot de betere uitgaven van dit genre kan men o.m. rekenen die van Wagenaar over Amsterdam, van Dumbar over Deventer en die van Van der Wall over de privileges van Dordrecht (4).

Het is begrijpelijk dat in deze situatie de wetenschappelijke geschiedschrijving in ons land in de 18e eeuw op het niveau van de vorige periode is blijven staan. Zelfs een overgangsfiguur naar de 19e eeuw als Kluit steunt meer op handgeschreven collecties dan op de originelen (5).

II.2. De periode 1795-1814; de wording van het Rijksarchief

De vervanging van ons oude bestel had ook zijn gevolgen voor de archieven, waarvan het bestuurlijk nut ten dele vervallen was. Zo berustte het pleidooi van mr. H. van Royen, in december 1800 als Lid van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam van het Bataafse Volk, voor archiefverzorging op het gebruik der stukken door de wetenschap. Ietwat optimistisch meende hij dat de tijd voorbij was dat de besturen "*jaloersch op die bezittingen, dezelve voor het oog van elken anderen verborgen hielden*".

De correspondentie tussen Van Wijn en de "Verlichtingsman" J.H. van der Palm licht ons in over de wijze waarop de benoeming van Van Wijn tot stand kwam en over de concepties, die in hun dagen leefden. Opmerkelijk was het dat de belangstelling vrijwel uitsluitend gericht was op de belangrijke stukken d.w.z. de charters. Uit de briefwisseling wordt ons ook duidelijk, dat de opdracht aan Van Wijn beperkter moest uitvallen dan beraamd was vanwege financiële en andere bezwaren die bij de Volksvertegenwoordiging leefden (6). In ieder geval wist Van der Palm een tactisch voorstel te prepareren, dat in de loop van 1802 aanvaard werd. Op grond daarvan

kreeg Van Wijn een "tijdelijke" benoeming om inspectie te nemen " *van den staat, waarin zich bevinden de charters en oude geschreven staatsstukken van dit Gemeenebest*" met name van die tot aan de vrede van Munster. " *Hij zal de zodanige onder dezelve, die voor de Geschied- en Letterkunde gelijk mede voor de Staat en Huishoudkunde van ons Vaderland, het meest belangrijk zijn opsporen en afzonderen van anderen, bij wier tegenwoordige vergetelheid niets of weinig verloren is*", aldus de motivering van Van der Palm (7).

De grens van 1648 werd gelukkig al in 1806 door koning Lodewijk Napoleon verlaten voor die van 1795, terwijl onder hem van een tijdelijkheid in de betrekking van archivarius niet meer gerept werd. In die periode kon Van Wijn ook beginnen met de archieven bijeen te brengen in het voormalige logement van Rotterdam aan het Plein en het Oude Hof aan het Noordeinde. Belangrijke archieven bleven elders berusten, dat van de Staten-Generaal onder de griffier ter staatssecretarie Simon Dassevael en de hoge rechterlijke archieven onder de commies-chartermeester mr. J.H. Speirman van het Keizerlijk (na 1813 Hoog) Gerechtshof.

Vóór de aftocht der Fransen kregen Van Wijn c.s. nog de aanslag te verwerken van Napoleons centralisatiedrift, een experiment dat mede door hun inspanningen weinig schade voor de Nederlandse archieven heeft opgeleverd.

II.3. De provinciale archieven in de 19e eeuw vóór hun overgang tot Rijksarchief

Was Van Wijn ook belast met de provinciale Hollandse archieven, in enkele andere provincies werd het voorbeeld van zijn benoeming gevolgd, zo bv. in Gelderland, Utrecht, Zeeland en Friesland, waar door de departementale besturen personen met de verzorging der historisch geworden archieven belast werden. Men zou deze periode die voor iedere provincie op een eigen moment eindigt met de benoeming van een provinciale archivaris, kunnen betitelen als het prenatale stadium van het archiefwezen buiten Den Haag.

In Gelderland zien we mr. Gerard van Hasselt enkele jaren als parttime charter-bewaarder optreden (1803-1810). Eertijds had hij medewerking verleend aan de uitgave van Pieter Bondams charterboek. Blijkens de vele archivalia die zich naderhand onder zijn eigen papieren bleken te bevinden sloot hij bij de 18e-eeuwse traditie goed aan.

In Utrecht stonden de kapittelarchieven onder het bestuur van de Domeinen, die in 1812 ene Chr.P. de Vos voor het beheer aanstelden. In 1825 werd hij vervangen door de veelbelovende mr. Gerrit Dedel, die sinds 1829 tevens toezicht uitoefende op de klerk Vermeulen, die belast was met de ordening van het provinciaal archief.

In Limburg dat langer dan de overige delen van ons land onder de Franse wetgeving gevallen was, had men in die tijd te maken met het wettelijk voorschrift van 1796, dat de concentratie van de departementsarchieven bij de prefectuur voorschreef. Hiervan is weinig terecht gekomen. De archieven van het Overkwartier bleven in Roermond; de plaatselijke rechterlijke archieven bij de rechtbank in Maastricht; alleen domaniale archieven o.a. van enkele gesupprimeerde geestelijke instellingen werden bijeengebracht en onder een functionaris met name Paulussen gesteld. Het Nederlandse bewind van 1814 continueerde de aparte functionaris niet meer, maar droeg het archiefbeheer aan een klerk der griffie op (8).

De aanstelling van een provinciale archivaris, die aan zijn functie een dagtaak had en die niet tevens ter griffie ondergeschikte arbeid verrichtte, betekent het einde van de prenatale periode voor de provincie.

Gelderland gaat met de aanstelling van mr. I.A. Nijhoff voorop; Limburg sluit in 1866 met mr. Franquinet de rij. Daartussen liggen in volgorde Noord-Holland, Groningen, Overijssel, Friesland, Zeeland, Utrecht, Drenthe en Noord-Brabant.

Zo onregelmatig als deze periode – misschien het best als de amateuristische periode te kenschetsen – begon, zo onregelmatig kwam er een einde aan door de omschakeling van provinciaal archief tot rijksarchief in de provincie (1877-1890).

Men hoede zich er voor deze periode door mijn betiteling "amateuristisch" als minder gewichtig voor de provinciale archieven te beschouwen. Mannen als Nijhoff, Feith (denk aan de fondsverwisseling / -verwarring in Groningen) en Vermeulen betekenen voor de ontwikkeling van het archiefbeheer en/of de archivaliek in ons land niet minder dan hun tijdgenoten op het rijksarchief in Den Haag of hun nazaten op de rijksarchieven in de provincie.

Het begrip amateuristisch slaat vooral op hun autodidactische werkwijze, de vrijblijvendheid van hun organisatorische positie, hun bezoldiging en vooral hun hartstocht voor het werk.

II.4. De rijksarchieven 1814-1918

In 1814 werd door koning Willem I bij soeverein besluit van 8 maart het Rijksarchief hersteld en gevestigd op het Binnenhof; de opdracht voor Van Wijn, die als archivaris gecontinueerd werd, luidde om alle archieven van de staat tot 1795 bijeen te brengen met het doel om, zoals de considerans spreekt, *te willen voorzien in het voortdurend opzicht over de oude en latere archieven van den staat en in de behoorlijke classificatie en bewaring* (9). Naast Van Wijn werd ook De Fouw aangesteld; nieuw benoemd in de functie van adjunct-archivaris werd jhr. mr. J.C. de Jonge. Deze zou in 1831 Van Wijn opvolgen, na diens overlijden op 91-jarige leeftijd.

De archieven van de Staatsbewinden na 1795 bleven tot 1815 onder Dassevael als griffier-archivist verbonden aan de Staatssecretarie. Met betrekking tot deze archieven was er nog geen sprake van gebruik voor wetenschappelijke doeleinden. Men leze bv. art. 10 van zijn instructie: *"Aan particulieren zal uit het archief geene visie of afschrift mogen gegeven worden zonder stellig verlof van den Algemeenen Secretaris van Staat"*. Na 1815 was de eerste commies Elias Schovel de beheerder.

In het zuidelijk deel van het Koninkrijk werd te Brussel een rijksarchievendepot (her)opgericht, P.J. de l' Ortije zwaaide van verre de scepter, aangezien hij tevens secretaris van de Directeur-Generaal der Zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst was. Speciaal om historische gedenkwaardigheden aan het licht te brengen werd de jonge Prosper Louis Gachard in 1826 aan het archief verbonden om vijf jaar later na de scheiding der Nederlanden het bewind over te nemen en tot een van de grote archivariissen van zijn tijd te worden (10).

II.4.1. Periodisering 1814 – 1854 – 1918

De periode 1814-1918 in het Noord-Nederlandse archiefwezen valt in twee delen uiteen. De eerste periode is er een van trage groei en ontwikkeling; zij valt samen met een malaise in de Nederlandse samenleving. De tweede periode vangt aan met het rijksarchivariaat van Bakhuizen van den Brink in 1854 en wordt gekenmerkt door allereerst de uitbouw en groei van het rijksarchief te 's-Gravenhage, vervolgens de omvorming van de provinciale in rijksarchieven en tenslotte de opkomst van een stedelijk archiefwezen.

Het is een te eenvoudig standpunt om de ontwikkeling vóór 1854 alleen te wijten aan de rijksarchivarissen Van Wijn en De Jonge, waarvan de eerste zeer oud was en de tweede tal van nevenfuncties bekleedde (o.a. wethouder van Den Haag).

Zij werkten in een periode van onze geschiedenis, waarin het gehele wetenschappelijke klimaat weinig groei vertoonde. De toenmalige geschiedkundigen waren nog niet toe aan waardering van archieven. Een discussie als die rond mr. M.C. van Hall' s *Hendrik van Brederode* is hoogst typerend (11). Opkomende sterren als Thorbecke en Groen van Prinsterer kregen ook eerst na 1848 op velerlei terrein hun kans. Van diepe betekenis is ook de zwakke financiële positie van de Nederlandse overheid na 1830. Veel voornemens bleven onuitgewerkt en in feite was er sprake van een bestedingsbeperking van bijna 20 jaar.

II.4.2. Maatregelen vóór 1854

De jaren '20 hadden zeker een gunstige aanzet voor de archieven te zien gegeven. Bij KB van 23 december 1826 werd er een wedstrijd georganiseerd rond het thema hoe een algemene geschiedenis des vaderlands te schrijven. Het was de opzet de beste inzender tot rijksgechiedschrijver te benoemen; maar gelukkig heeft men zich beperkt tot de bekroning van de 5 hoogst geclassificeerde inzenders, onder welke Groen van Prinsterer en De Jonge. Hetzelfde KB van 1826 sprak duidelijke taal over de archieven als kenbron voor de vaderlandse geschiedenis. Op grond daarvan schreef de minister van Binnenlandse Zaken alle provinciale gouverneurs aan met het verzoek een aantal vragen te beantwoorden over de omvang en staat van de archieven binnen hun ressort. Het KB gelastte bovendien een inventarisatie en inzending van beknopte archiefoverzichten of duplicaatinventarissen. De uitslag van deze nationale enquête, later door Noordziek verwerkt, was onthullend door het uitblijven van antwoorden, de onvolledige beantwoording en het duidelijke onbegrip vooral bij de lokale overheid (12).

Toch ging de regering voort op de goede weg door in 1829 bij ministerieel reglement belangrijke bepalingen omtrent de raadpleging van archieven (alle overheidsarchieven) vast te stellen.

Men kan kritiek hebben op de formule dat archivarissen (hun aanwezigheid werd verondersteld!) de raadpleging mochten toestaan aan alle bij hen bekende en vertrouwde personen ten behoeve van geschiedkundige nasporingen, het was de eerste principiële vastlegging in Nederland van de openbaarheid der publieke archieven (13).

De teneur van 1826 en 1829 was in zoverre eenzijdig dat alleen de archieven die van historisch belang geacht werden onder de aandacht kwamen. De hierop gebaseerde archiefzorg kenmerkte zich overeenkomstig de behoefte van die dagen tot het vervaardigen van chronologische overzichten der staatkundige bescheiden.

Bronnenuitgaven, zoals bij de "Archives" van Groen van Prinsterer en tijdrekenskundige registers, zoals de eerste inventarissen genoemd werden, zijn nauw aan elkaar verwant.

De regering ging na 1830 met haar archiefarbeid niet verder. Toen na de brand in Marinearchieven (Amsterdam 1844) op initiatief van mr. J. van Lennep plannen ontwikkeld werden voor een brandvrij rijksarchiefgebouw (kosten f 85.000,--) wist "Financiën" dit voorstel onder tafel te krijgen.

Liep in de jaren '20 de overheid op de publieke belangstelling vooruit, nu wordt het andersom. Wetenschappelijke genootschappen van historisch of meer algemeen karakter, die veelal juist ontstaan waren, drongen bij de Minister op maatregelen aan. Een bekend archiefpublicist was J.J.F. Noordziek, onderbibliothecaris van de Koninklijke Bibliotheek. Nadat de Minister van Binnenlandse Zaken in 1847 een tweede circulaire aan de gouverneurs als rappel en vervolg op die van 1827 had uitgezonden, verkreeg Noordziek de opdracht om de rapporten van beide circulaires te bewerken. Zijn verslag is niet openbaar gemaakt, wel mocht hij de gegevens gebruiken voor een door hemzelf te publiceren overzicht (14).

II.4.3. dr. R.C. Bakhuizen van den Brink 1854-1865

Toenemend denken over de archieven blijkt voorts uit een memorie van Zutphens gemeentearchivaris R.W. Tadema en uit een grotere belangstelling bij de volksvertegenwoordiging, die vóór 1848 van mening was dat het archiefambt meer eervol dan winstgevend behoorde te zijn. Markant is ook de omstandigheid dat op de in januari 1848 te Amsterdam gehouden veiling van de papieren van de 18e-eeuwse geschiedkundigen en verzamelaars Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling zeker voor rekening van vier overheidsarchieven is aangekocht (15). Het klimaat werd gunstiger en kon benut worden door R.C. Bakhuizen van den Brink, die in 1851 de schamele personeelsbezetting van het rijksarchief kwam versterken. Hij stond reeds bekend als bekwaam geschiedvorscher; zijn gedwongen verblijf buitenslands had hij benut door onderzoek in met name Belgische en Oostenrijkse archieven. Interessant is het door hem vervaardigde rapport over de omvang en de prioriteit van de werkzaamheden om het rijksarchief op buitenlands niveau te krijgen (16). Nog vóór zijn benoeming tot rijksarchivaris in 1854 kwam de overneming van de archieven van de hoge rechterlijke colleges tot stand, in verband waarmede mr. L.Ph.C. van den Bergh in dienst genomen werd. In 1856 volgden de oude koloniale archieven, ditmaal gepaard met de aanstelling van jhr. J.K.J. de Jonge. Belangrijke realisaties van Bakhuizen zijn de totstandkoming van het KB van 26 juni 1856 dat een nadere regeling van openbaarheid en gebruik van rijksarchieven regelde (vervangt 1829 alleen voor rijksarchieven); de uitgave van een eerste tevens laatste deel van een overzicht van het rijksarchief (*Overzicht van het Nederlandsche Rijksarchief*, 's-Gravenhage 1854; eveneens niet voortgezet is de "revue" *Het Nederlandsche Rijksarchief, Verzameling van onuitgegeven oorkonden en bescheiden voor de geschiedenis des Vaderlands*, I, 's-Gravenhage 1857, een uitgave verzorgd door Bakhuizen, Van den Bergh en De Jonge); en tenslotte de versteviging van de relatie met de provinciale archieven. Liggend bleef een wettelijke regeling van het archiefwezen. Min of meer geïnspireerd door wat Gachard in 1851 had bereikt, had Bakhuizen een regeling ontworpen waardoor provinciale archieven ondergeschikt

worden aan het rijksarchief te 's-Gravenhage, alwaar veel rijksarchivalia geconcentreerd zouden worden.

Ook was in zijn systeem ruimte gebracht tot deponering van historische lokale archieven bij het provinciaal archief (17).

Door Bakhuizen's voorganger voorbereid, betrok het Rijksarchief in 1854 een gebouw aan het Plein; waar men ongeveer 50 jaar zou vertoeven. Men kan Bakhuizen's werkzaamheden goed leren kennen uit de publicatie van R. Fruin, *De Gestie van R.C. Bakhuizen van den Brink als archivaris des Rijks 1854-1865, hoofdzakelijk uit zijne ambtelijke correspondentie toegelicht*, 's-Gravenhage 1926.

II.4.4. mr. L.Ph.C. van den Bergh 1865-1886

In 1865 werd Van den Bergh rijksarchivaris. Deze meer ambtelijk ingestelde persoon, wiens voornaamste prestatie de uitgave van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* zou zijn, voldeed beter aan het artikel uit zijn instructie om jaarlijks een verslag bij de Minister over zijn werkzaamheden in te dienen.

De verslagen van 1865-1877 zijn eerst naderhand in een bijzonder deel der VROA verschenen (18). Na 1877 zijn de jaarlijkse "*Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven*" een voortreffelijke bron voor de kennis van het rijksarchiefwezen (sedert 1968 *Verslag van de rijksarchiefdienst*).

Twee zaken vooral heeft Van den Bergh tot een goed einde gebracht.

Het eerste betreft de verzorging van de rechterlijke archieven. Reeds in de jaren 1850 leefde bij hem de gedachte dat de overbrenging van alle rechterlijke archieven naar de provinciale archieven en het rijksarchief tot stand gebracht moest worden. Deze wens werd vervuld bij het KB van 8 maart 1879 waarop nog een belangrijke aanvulling in 1883 is gekomen. De overbrenging van deze archieven betekende een bijzondere vermeerdering van de taak der provinciale archieven (19).

Met deze maatregel in direct verband staat een tweede zaak die Van dan Bergh rond kreeg: de omvorming van de provinciale in rijksarchieven. Voorop liep Gelderland in 1877 en Zeeland sloot de rij in 1890. Deze verandering betekende geen breuk met het verleden, maar is te beschouwen als de voortzetting van een materiële ontwikkeling al vóór 1848 aangevangen waarbij het salaris der provinciale archivariissen ten dele door het Rijk betaald werd (20). Tevens is hier merkbaar het doorzetten van een ontwikkeling in de beginnende archivaliek onder meer inhoudende het begrip of een archieffonds al of niet als rijksarchief beschouwd diende te worden. Immers juist de toevloed van de plaatselijke rechterlijke archieven beïnvloedde de omzetting van de provinciale archieven tot rijksarchieven.

Een bijzondere situatie deed zich in Limburg voor, waar behalve te Maastricht ook te Roermond een rijksarchivaris zetelde. Hij beheerde de archieven van het voormalige Overkwartier. Pas in 1901 kwam er een einde aan deze situatie, over de opheffing waarvan buitengewoon veel te doen is geweest zoals men bij Carel Bloemen voortreffelijk beschreven kan lezen (21).

In alle overige provincies was één rijksarchief gevestigd met dien verstande dat het tot algemeen rijksarchief geworden archief te 's-Gravenhage tevens rijksarchief voor de provincie Zuid-Holland was.

Voor het rijksarchiefwezen is het bepaald van betekenis geweest dat jhr. mr. Victor de Stuers in 1875 hoofd werd van de op dat moment gecreëerde afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse zaken. In 1901 verliet hij het ministerie om lid te worden van de Tweede Kamer. Aan de totstandkoming van de

zaken onder Van den Bergh vermeld, heeft hij een grote bijdrage geleverd. De behuizing van de rijksarchieven had zijn bijzondere zorg, alsmede de opvoering van het wetenschappelijk peil der archivariissen (22).

II.4.5. Jhr. mr. Th. van Riemsdijk 1987-1911

In 1887 werd de rijksarchivaris van Gelderland Van Riemsdijk benoemd tot algemene rijksarchivaris, een titel die de veranderde verhoudingen symboliseerde.

Evenzeer kwam die tot uiting in het zgn. "convent" van rijksarchivarissen, waarvan de eerste bijeenkomst in 1890 plaats vond. In Van Riemsdijks ambtsperiode zijn belangrijke regelingen tot stand gekomen. Vermeldenswaard zijn de KB's van 30 oktober 1903 met betrekking tot het gebruik der archieven ter vervanging van de regeling van 1856 en aanzienlijk ruimer dan deze, van 16 januari 1904 dat de overbrengingstermijn van departementsarchieven verplaatste van 1813 naar 1830, en 23 augustus 1907 dat de overbrenging van de notariële archieven tot 1811 regelde.

Bij elkaar belangrijke impulsen voor het hele archiefwezen, maar zeker voor het rijksarchiefwezen, zodat een regeling bij de wet hoe langer hoe wenselijker werd. Wij zagen al dat Bakhuizen van den Brink een ontwerp vervaardigd had, dat door politieke omstandigheden was blijven liggen. De Vereniging van archivariissen in Nederland, opgericht in 1891, met een tijdschrift begonnen in 1892, stelde zich volgens artikel 1 van haar reglement ten doel de bevordering der belangen van het Nederlandse archiefwezen; zij trachtte dit doel te verwezenlijken (art. 2) door het streven naar een regeling van het archiefwezen bij de wet.

Niet ten onrechte verzorgde de Vereniging eerst een handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven (1898) die een wetenschappelijke basis voor de archivaliek in binnen- en buitenland zou leggen. Daarna begon zij met het ontwerpen van een archiefwet. Een betreurenswaardig incident was het conflict tussen Van Riemsdijk en de Vereniging, waarvan de meeste rijksarchivarissen lid waren. Toen nl. de concept-wet van de Vereniging door de minister aan de algemeen rijksarchivaris om advies was gezonden, bracht deze het verouderde ontwerp van Bakhuizen ter tafel (1908) waaraan veel bezwaren kleefden; met name de degradatie van de rijksarchieven in de provincies en de sterkere centralisatie van archivalia te 's-Gravenhage vonden buiten Van Riemsdijk geen verdedigers (23).

II.5. Archiefwet 1918

De algemene rijksarchivaris nam in 1911 ontslag en werd opgevolgd door prof. mr. R. Fruin. Onder diens bewind werd een regeling van het archiefwezen bij de wet tot stand gebracht, zij het minder vergaand dan de Vereniging oorspronkelijk gedacht had. De wet 1918 is in eerste instantie niet een wet die vooruit zag, maar een die het gewordene en het wenselijke legaliseerde.

Tot dat bestaande behoorde vooral de verhouding tussen het algemeen rijksarchief en de rijksarchieven en het bezit in de respectievelijke depots aanwezig.

Voorts ben ik het eens met mr. H. Hardenberg, die als de voornaamste verdiensten van de wet zag: 1. de vastlegging in onbeperkte zin van de openbaarheid van archieven; 2. de regeling van het toezicht op de algemene bepalingen die waren

opgesteld voor de verzorging van de gemeente- en waterschapsarchieven; 3. Het stellen van eisen voor de benoembaarheid tot archiefambtenaar (24).

De wet van 1918 werd gevolgd door een groot aantal maatregelen ter uitwerking van het in de wet gestelde. Wij noemen hier de Koninklijke Besluiten van 2 september 1919 (Stb. no. 550) over de regeling van het gebruik van archieven en met regels voor de uitlening; van 9 januari 1920 (Stb. no. 33) over de toegankelijkheid en het gebruik van archieven ter vervanging van de regeling van 1903; van 2 september 1919 (Stb. no. 551) tot vaststelling van eisen voor de benoembaarheid tot wetenschappelijk archiefambtenaar en van 28 oktober 1919 (Stb. no. 30) tot oprichting van een archiefschool.

De twee laatstgenoemde besluiten hingen nauw met elkaar samen. Over de geschiedenis van de archiefschool en daaraan voorafgegane discussie met betrekking tot de wenselijkheid van een aparte of een in de universiteit geïntegreerde opleiding voor de hoger archiefambtenaren licht een artikel van mr. F.C.J. Ketelaar ons voldoende in (25).

De Archiefwet gaf tenslotte ook aanleiding tot de uitvaardiging van enkele maatregelen met betrekking tot de overbrenging van vroeg 19^e-eeuwse archiefbescheiden.

II.6. De Rijksarchieven na 1918

II.6.1. Bezuiniging

Met de opheffing van de eerste archiefschool in 1921 uit bezuinigingsoverwegingen, belanden we in een periode die in somberheid weinig onderdoet mutatis mutandis voor de jaren tussen 1830 en 1850. Eerst na het einde van de tweede wereldoorlog hebben wezenlijke verbeteringen zich kunnen doorzetten.

We beperken ons hier tot enkele gegevens over de rijksarchieven, zonder daarmee te willen aangeven dat andere archiefdiensten buiten schot gebleven zijn.

In twee bijlagen (zie p. 31 en 32) is numeriek materiaal bijeengebracht, dat zeker deze periode duidelijk illustreert.

Bezuinigd werd er op personen door oudere ambtenaren op wachtgeld te stellen zonder in de vacatures te voorzien. Zelfs het ambt van rijksarchivaris werd in een aantal gevallen waargenomen door de chartermeester. Het rijksarchief in Drenthe werd bijna opgeheven.

Na het ten uitvoer brengen van het bezuinigingsrapport-Welter werd in vijf provincies het rijksarchivariaat waargenomen, terwijl de waarnemend rijksarchivaris van Groningen tevens waarnemer van Drenthe was. In 1938/39 is deze kwetsende situatie beëindigd.

Een ander bezuinigingsmiddel dat vermeld moet worden is de stopzetting van het uitgeven van gedrukte inventarissen. Het laat zich eenvoudig begrijpen dat in het interbellum wel de ambtelijke positie van de archivaris ten gevolge van het in werking treden der wet verbeterd was, maar dat zijn werkklimaat verslechterde omdat met de toename van het gebruik van archieven en daartegenover de personeelsinkrimping iedere vorm van wetenschappelijk werk praktisch onmogelijk werd, terwijl het tegenovergestelde verwacht had mogen worden. Hier vindt men tevens de maatschappelijke achtergrond voor een groei buiten proportie van het volontairsysteem.

Op wettelijk gebied geeft de periode 1918-1940 nog enige verbetering te zien. De wet

van 1918 werd in 1928/29 met name redactioneel verbeterd. Interessant was de discussie over wijziging van artikel 19 dat handelde over de archieven van de wees- en momboirkamers. Het werd met een concessie in de richting van de gemeenten met een aan wettelijke eisen voldoende archiefbeheer herzien (26).

De Nederlandse archiefwetgeving heeft steeds het bestuurlijk principe gehuldigd dat de gemeenten verantwoordelijk zijn voor het beheer van hun eigen archieven. Op dit punt is de autonomie van de gemeente geen geweld aangedaan. De keerzijde van de medaille is dat men niet geheel ten onrechte het lokale archiefbeheer tot voor kort gewantrouwd heeft, met het gevolg dat alle bestanddelen van het oud-archief waar ook maar enigszins door het rijk aanspraak op gemaakt kon worden, uit hun natuurlijk verband geplukt zijn.

Men kan zich afvragen of deze losweking het op gang komen van lokale archiefzorg niet tegengewerkt heeft en of het niet praktischer geweest zou zijn uit bestuurlijk en uit archivistisch oogpunt, met terzijdestelling van toch al aangetaste gemeentelijke autonomie, wettelijk de mogelijkheid te openen integrale oud-archiefbestanden bij de rijksarchiefdepots in de provincie te deponeren. Overigens is dit een kritische noot op een historische ontwikkeling en ik vlei mij niet met de gedachte dat het nu nog mogelijk zou zijn van de bewandelde weg. terug te keren.

De ontwikkeling van lokale archiefzorg, van vruchtbare provinciale inspectie en van streekarchivariaten zou het terugdraaien van de klok eveneens tot een onnatuurlijke zaak maken.

II. 6.2. Wettelijke lacunes en nieuwe elementen

Indien aanvaard wordt dat alle stukken q.q. opgemaakt of ontvangen door enig bestuur archiefstukken zijn, dan is het duidelijk dat een archiefwet zich niet kan beperken tot die overheidsbescheiden die aan de archiefdiensten overgedragen zijn. Deze gedachte ligt ten grondslag aan de discussie die in de jaren 1930 over een wijziging van de Archiefwet 1918 in principiële zin ontstond. Enkele elementen hebben in de discussie meegespeeld. In de eerste plaats de enorme groei van de administratie, waardoor de niet-overgebrachte archieven zich opstapelden, vaak letterlijk op het aan verwaarlozing prijsgegeven 19^e-eeuwse archief; en vervolgens de animositeit die er groeide tussen archivariissen en registratoren over de ordeningsprincipes in de administratie.

Gelukkig hebben beide partijen elkaar niet helemaal uit het oog verloren, maar toen in 1950 het Besluit Post- en Archiefzaken voor de rijksadministratie ingevoerd werd, zat het nog menig "historisch" ingesteld archivaris dwars.

Toch is door de goede stuurmanskunst van archivariissen als Graswinckel en Panhuysen onder deelneming van veel anderen reeds vroeg in de jaren 1950 een concept-archiefwet voorgesteld, die rekening hield met het in de aanvang van deze paragraaf gestelde.

Mede door de uitvoering van de Archiefwet 1962-over de inhoud waarvan de lessen archiefwetgeving handelen, groeit de samenwerking tussen registratoren en archivariissen. Hier dient nog slechts vermeld dat reeds vóór de totstandkoming van de nieuwe wet in 1952 de capaciteit van het Algemeen Rijksarchief met een hulpdepot te Schaarsbergen is uitgebreid (27). Dit depot heeft nog niet het karakter van wat men buitenslands wel "*Zwischendepot*" of "*dépôt de préarchivage*" noemt, aangezien de bewaring van veel archieven er een blijvend karakter heeft.

Heeft in Nederland steeds de nadruk van het archivarisambt gelegen op het historisch-wetenschappelijke aspect, de laatste decennia is daar zoals uit het voorgaande blijkt bijgekomen het belang van de relatie met de administratie. Maar men kan niet alles tegelijk realiseren en zo is wellicht te verklaren dat het rijksarchiefwezen op cultureel-educatief terrein is achtergebleven. Wat er tot op heden van het nieuwe bouwprogramma verwezenlijkt is, laat duidelijk zien dat de bereidheid tot verandering volop aanwezig is. Het is ook een opvallend verschijnsel, dat de meeste rijksarchieven zich verre hebben gehouden van het aanleggen van documentaire verzamelingen.

Men kan ongetwijfeld aanvoeren dat de budgettaire-positie van vroeger jaren dit soort escapades niet toeliet, maar naar mijn mening speelt de mentaliteit ook een rol (28). Overigens hoeft men de deelneming aan het cultuurleven niet alleen te zoeken in exposities en benadering van de schooljeugd. Zonder meer geslaagd is de gedachte om werkgroepen of cursussen te organiseren die het publiek met de historie en haar hulpwetenschappen in aanraking brengen, zodat ze zelfstandiger van de archieven gebruik kunnen maken.

Met en na onze grote historicus Robert Fruin is de Nederlandse historische wetenschap uit de middelmatigheid opgedoken en heeft sindsdien telkens vernieuwende impulsen ontvangen. Daarmee wordt niet gezegd dat op alle universiteiten het archiefonderzoek een integrerend element in de voortgezette historische studie is. Nauwer contact met deze groep potentiële gebruikers is wenselijk. De communicatie van het archiefwezen met de gebruikers, de spil van ons bestaan, wordt gemakkelijker naarmate er meer en betere gidsen en inventarissen verschijnen. Nadat in verband van de Vereniging enkele publicaties waren uitgegeven (1942, 1947) (29), volgde het Rijk met de internationaal gunstig bekende gids met overzichten van alle rijksarchieven (*De Rijksarchieven in Nederland*, 's-Gravenhage 1953). De verspreiding van inventarissen is makkelijker geworden door nieuwe vormen van vermenigvuldiging. Een goed functionerend vakorgaan is last but not least onmisbaar voor het contact binnen onze kring van wetenschap en daarbuiten. Het Tijdschrift, waar Bakhuizen mee getracht heeft te beginnen, dat door Van Riemsdijk in zijn eerste jaarverslag (1887) bepleit werd, is vanaf 1892 door de Vereniging van archivarissen uitgegeven en heeft sindsdien met wisselend succes aan de behoefte voldaan.

II.7. Gemeentearchieven

Het is duidelijk dat in een stedenrijk gebied waar de stad zo lang politieke betekenis gehad heeft, de stedelijke archieven van onbetwistbaar wetenschappelijk belang zijn. De merkwaardigste uitkomst van de eerste door Noordziek verwerkte ministeriële enquête (van 1827) is wel, dat de bestuurders van die dagen, hoogstens één generatie na de regenten van het oude bestel, de betekenis van hun archieven relativeren. De meest gebruikelijke antwoorden luiden dat de archieven gering in omvang zijn of uitsluitend van lokale waarde.

Evenals ten opzichte van de rijksorganen verbreekt 1848 de lethargie en vangt een meer historisch gevoelig bestuur met de archiefzorg aan, steunend op art. 103 der nieuwe gemeentewet, waartegen Bakhuizen niet geheel terecht enorm tekeer is gegaan.

Overigens moet u de situatie na 1850 niet als rooskleurig bezien. Slechts weinig steden bekommerden zich continu om een goede archiefzorg, terwijl de situatie in de dorpen meestentijds droevig was. Meer dan bij het rijk en de provincie bleef het archivaris–ambt bij de lagere overheidsorganen een eervolle zaak, door predikanten en leraren aangepakt op regenachtige namiddagen. Wanneer we nagaan dat eerst de Archiefwet 1918 voldoende waarborgen schiep voor een verplichte zorg onder toezicht van het hoger gezag en wanneer we zien dat nog na de inwerkingtreding der wet zich beruchte archiefkwesties voordeden, bv. te Gouda, zoals die voor 1918 hadden plaatsgevonden te Zwolle en 's-Gravenhage, is het allen maar verbazingwekkend dat zoveel materiaal de tand des tijds heeft doorstaan.

De regelmatige inspectie van gemeente- en waterschapsarchieven kwam dus in 1918 van de grond, al werd de uitvoering zoals met meer wetlelijke bepalingen uit die periode gehandicapt door gechicaneer in de personeelssector. Het begin van de inspectie ligt echter in een veel vroeger stadium.

Zo blijkt uit het rapport dat Bakhuizen van den Brink na zijn aankomst op het rijksarchief in 1851 vervaardigde, dat een aantal provinciale archivariissen inzonderheid in Gelderland en Zeeland zich bezig hield met de situatie der plaatselijke archieven en dat Zuid-Holland er eigenlijk het meest van verstoken was (30).

Geleidelijk aan gingen de provincies zich meer voor de archiefzaken interesseren. Kampioen-inventarisator mag wel J.H. Hingman (sinds 1855 verbonden aan het rijksarchief) genoemd worden, die na 1870 in Zuid-Holland gewerkt heeft. Een boeiend voorbeeld van een ouder verslag is dat van mr. S. Muller Fzn. uit 1877, opgenomen in de oudste bundel der VROA (31).

Met recht is de provinciale taak van de inspectie van gemeente- en waterschapsarchieven een hoeksteen in het Nederlandse archiefwezen geworden.

Het waren vooral de grotere gemeenten die zich al vóór 1918 de weelde van een vaste archivaris en een archiefgebouw konden permitteren (Amsterdam, Leiden, Rotterdam).

Waar mogelijk zocht de gemeente een oplossing in een combinatie van functies.

Zo was mr. S. Muller Fzn. rijks- en gemeentearchivaris in Utrecht. Veel voorkomend was de functiecombinatie van archivaris en bibliothecaris, nog voortlevend o.a. in Maastricht en Deventer. In Rotterdam was de archivaris tot 1904 directeur van de gemeentebibliotheek en tot 1910 directeur van het Museum van Oudheden. In het Nederlands Archievenblad van 1910/11 is een enquête opgenomen over de positie der gemeentearchivariissen, welke een interessant beeld geeft. In 31 gemeenten blijkt een archivaris aangesteld te zijn. In drie plaatsen in combinatie met een rijksarchivariaat en in vier met een bibliotheek of museum. In andere plaatsen zoals Breda, Gouda en Schiedam wordt de functie door een leraar uitgeoefend.

Alleen Amsterdam en Rotterdam beschikken over een archiefdienst met naast de archivaris nog twee wetenschappelijke krachten.

Opvallend is het minimale aantal commiezen en adjunct-commiezen (voorlopers van de middelbare archiefambtenaren); iets ruimer is het aantal werkzame conciërges en schrijvers. Bijna de helft der geënquêteerde gemeenten beschikte niet over een brandvrije bewaarplaats; daarmee overeen komt een aantal van 14 gemeenten aan wie rechterlijke etc. archieven in bruikleen gegeven zijn.

De salarissen van die tijd zijn bij uitzondering op rijksniveau (32).

Een tweede enquête in het NAB van 1941/42 betreft alleen de salariëring.

Overwegend kan men verbetering bespeuren, maar er is ook terugval zoals te Dordrecht of continuering van een zwakke situatie zoals te 's-Hertogenbosch, Zwolle en Gouda, terwijl het eertijds zo rijke Middelburg door het oorlogsgeweld van zijn

archief beroofd is (33).

Het is duidelijk dat de situatie van nu in veel opzichten rooskleuriger is, zowel wat de behuizing betreft – hier dient de werking van de inspectie niet onderschat te worden – als de personeelssituatie.

De groei van het gemeentelijk archiefwezen kan voor een deel op rekening gesteld worden van de ruime mate waarin het verzamelingen naast het archiefbezit ontwikkelt. Vrijwel nergens ontbreekt een historisch-topografische atlas; meestal is er een verzameling met kranten, periodieken en lokale tijdschriften, terwijl films en geluidsbanden geen zeldzaamheid zijn (zie enquête onder noot 28). De aanwezigheid van dit bezit in een periode van toenemende interesse in lokale en gewestelijke geschiedenis is uit het oogpunt van communicatie een groot voordeel.

Afsluitend mag geconcludeerd worden dat de situatie der gemeentelijke archieven in hoge mate gebaat is geweest met de inwerkingtreding van de Archiefwet 1918, die de overheid een stok gaf om de onwillige honden mee te slaan.

II.8. Waterschapsarchieven

De archieven van de waterschapsbesturen zijn, ondanks de grotere juridische en bestuurlijke continuïteit, evenzeer aan verwaarlozing ten prooi geweest als de gemeentearchieven. Ook hier heeft de wet van 1918 een basis voor de verzorging en het toezicht daarop gelegd, waar de wet van 1962 op voortbouwt. Door de geringe omvang van de meeste archieven wordt het beheer door de secretaris van het bestuur uitgeoefend; slechts enkele hoogheemraadschappen hebben een gekwalificeerde archivaris in dienst.

De provinciale inspecties schenken veel aandacht aan deze archieven in de vorm van inventarisatie, maar ook bij de totstandkoming van materiële concentratie (bv. dijkkring IJsselmonde of polders Hoekse Waard). Veel toegepast is tevens de deponering van polderarchieven in de bewaarplaats van een hoger waterstaatkundig orgaan, of in het depot van de gemeente op welks gebied ze liggen.

Het Hoogheemraadschap Rijnland onderscheidt zich ook door het uitgeven van de vervaardigde inventarissen van polderarchieven.

II.9. Streekarchieven

Het streekarchivariaat is een jonge en bloeiende tak van het Nederlandse archiefbedrijf. Op grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen (1949) kunnen een aantal gemeenten gezamenlijk een archivaris aanstellen. Het tot nu toe toegepaste principe is dat van het gemeenschappelijk beheer, zonder gemeenschappelijke bewaring, hoewel dat laatste wettelijk niet verhinderd wordt.

In de provincie Noord-Brabant waar de eerste streekarchivariaten gevestigd zijn is dit systeem van archiefbeheer ook het meeste toegepast, maar ook in andere provincies heeft het met bevredigend resultaat ingang gevonden (34).

II.10. Particuliere-archieven en bijzondere instellingen

II.10.1. Kerkelijke archieven

Aangemoedigd en geprikkeld door archivariissen heeft de Nederlandse-Hervormde Kerk in het begin van deze eeuw de zorg voor haar archieven aangepakt (reglement 15 januari 1919). De archivaris van de synode inspecteert de archieven van de lagere organen met behulp van regionale vertegenwoordigers, en stimuleert zo veel mogelijk het beheer. Met de inventarisatie is grote voortgang gemaakt, zoals blijkt uit het overzichtsbestand "*De archieven van de Nederlandse Hervormde Kerk in korte overzichten dl. I*" (35).

Gebruikelijk is deponering van kerkelijke archieven in de bewaarplaatsen van de burgerlijke gemeenten, die over een zelfstandige archiefdienst beschikken. Dit gebruik wordt ook bij andere kerkgenootschappen toegepast. Onder de kerkelijke archieven nemen die van de Oud-Katholieke Clerezij een bijzondere plaats in. (36). In de Rooms-Katholieke Kerk ontwikkelt de archiefzorg zich in toenemende mate per bisdom of orde.

II.10.2. Huisarchieven

In eerste instantie dienen de archieven van het Koninklijk Huis genoemd te worden. Zij staan al anderhalve eeuw onder het beheer van bijzondere personen. Heel bekend is de naam van mr. G. Groen van Prinsterer. Zijn werkzaamheden als archivaris van het Koninklijk Huisarchief waren kenmerkend voor het midden van de 19e eeuw, met meer nadruk op publicatie dan op inventarisatie (zie II.4.2). De tegenwoordige beheerder drs. E. Pelinck heeft in de vorig jaar verschenen gids van het Koninklijk Huisarchief een belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis van het beheer der koninklijke archieven en verzamelingen (37).

Voorts dient in deze paragraaf gewezen te worden op adellijke huisarchieven, vooral in Oost-Nederland (Bergh, Rechteren).

Verheugend is de ontwikkeling dat de archivaris van nu in tegenstelling tot die van het eerste uur weer begrip voor de categorie van huis- en familiearchieven kan opbrengen. Men vindt dat tot uitdrukking gebracht in jongere werken over de archivaliek (38).

Trouwens de belangstelling van historici voor deze bronnen neemt ook met sprongen toe.

In ruime mate wordt door particulieren ingegaan op de mogelijkheid van schenking of inbewaringgeving van hun archiefbezit. Het rijk is in deze ontwikkeling meegegaan door de aanstelling van een aparte functionaris voor het beheer en de uitbouw van het Centraal Register voor familiearchieven; een onderneming in vroeger jaren op bescheiden schaal door het Utrechts Historisch Genootschap bedreven.

II.10.3. Overige Instellingen

Ik beperk mij hier eerst tot twee depots opgericht voor de bewaring en bewerking van een bepaald genre particuliere archieven.

Het eerste is het Nederlands Economisch Historisch Archief te 's-Gravenhage, gesticht

in 1918 door prof. dr. H. Brugmans om historisch interessante bedrijfsarchieven te kunnen bewaren. Financiële middelen hebben de ontplooiing van dit Instituut steeds geremd, zodat men te weinig aan de bewerking van de vele opgenomen archieven is toegekomen. Het Nederlandse bedrijfsleven heeft zich vergeleken met sommige andere landen niet van zijn sterkste zijde laten zien, alhoewel de laatste jaren mede door de activiteiten van de Nederlandse Vereniging van bedrijfsarchivarissen een kentering merkbaar is.

Daar het bestuur van het NEHA voor de toekomst geen mogelijkheden zag tot verbetering in de bewaring, verdere opname en snelle inventarisatie, heeft zij in 1971 de beslissing genomen om een groot deel van haar archiefbezit volgens het territorialiteitsprincipe over de overheidsdepots te verdelen.

Met meer succes heeft het in 1937 door prof. dr. N.W. Posthumus opgerichte Internationale Instituut voor sociale geschiedenis te Amsterdam zich ontplooid. Zoals de naam reeds aanduidt, worden daar tevens veel archiefcollecties van buitenlandse personen en organisaties bewaard, die betrekking hebben op onder meer de arbeidersbeweging en het internationale socialisme.

Vervolgens dient hier vermeld te worden het Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie te Amsterdam, dat na de tweede wereldoorlog als vorsingsinstituut is opgericht. Onder het beheer van dit Instituut valt enerzijds de enorme collectie documentair materiaal, anderzijds een groot gedeelte van de rijksarchieven uit de oorlogstijd, dat aan deze instelling tijdelijk ter beschikking is gesteld, op. In het bouwplan voor het toekomstige algemeen rijksarchief houdt men rekening met het overnemen van de archieven en verzamelingen van het Rijksinstituut en van het NEHA, voor zover die bij de structuur van het algemeen rijksarchief aansluiten.

De jongste instelling waarvan ik melding wil maken is het Katholiek Documentatiecentrum te Nijmegen, waarvan de oprichting in 1970 heeft plaatsgevonden. Opzet van het Instituut is de verzameling van documentatie en archieven die getuigen van "het rijke Roomse leven" en waarvan de bewaring gevaar loopt. Over het ontstaan, het reeds verworven bezit en de werkwijze van het Centrum is al een en ander gepubliceerd (39).

De Vrije Universiteit heeft Nijmegens voorbeeld gevolgd door de oprichting in 1971 van een documentatiecentrum, dat een gelijksoortige functie wil innemen ten behoeve van het gereformeerde volksdeel in de brede zin van het woord.

III. Internationale organisaties en buitenland

III.1 De C.I.A.: voorgeschiedenis en werkzaamheden

De bloei van de internationale contacten der wetenschappelijke archivariissen dateert van na 1945. Echter ook voor die tijd zijn sporadisch congressen gehouden. Een eerste internationaal congres van archivariissen en bibliothecariissen vond in 1910 te Brussel plaats. Er was een belangrijke deelname van Nederlandse zijde (o.a. Muller, Fruin, Wiersum). De op dit congres aangewezen commissie tot voorbereiding van een tweede bijeenkomst slaagde daar na de eerste wereldoorlog niet in.

Wel werden er in het interbellum historische internationale congressen gehouden met secties voor de hulpwetenschappen, waar voor archivariissen interessante zaken aan de orde kwamen.

Anderzijds fungeerde er een archiefcommissie van het Comité Internationale de Coöperation Intellectuelle. Deze commissie bereidde vruchtbare projecten voor, die eerst later gerealiseerd zouden worden, zoals een internationale archiefgids en een uitgave op het gebied van de archiefterminologie.

Sinds 1948 fungeert in nauw verband met de Unesco de Conseil International des Archives, van welke raad behalve instellingen ook privé-personen lid kunnen zijn. De algemene vergadering vindt plaats tijdens een internationaal congres. Dan worden ook de leden van het uitvoerend comité gekozen. Volgens gentleman's agreement is de voorzitter meestal de directeur van het land waar het congres gehouden is.

Naast het uitvoerend comité werken er comités o.a. op het gebied van de terminologie, de zegelkunde, de microfilmage en de archiefproblemen van de ontwikkelingslanden. Niet vergeten mag worden het redactiecomité van *Archivum*, de jaarlijkse publicatie van de C.I.A. De overheersende Franse invloed, merkbaar bij het ontstaan van de C.I.A., neemt enigszins af.

De C.I.A. organiseert iedere vier jaar een groot internationaal congres (1968 Madrid, 1972 Moskou). Daarnaast worden er met name in Europa regelmatig kleine bijeenkomsten met ca. 2/3 deelnemers per land gehouden, de zgn. Table Ronde. (1969 Boekarest, 1970 Jeruzalem, 1971 Bonn).

Niet onvermeld mag blijven de serie gidsen die onder de auspiciën van de Unesco en de C.I.A. verschijnt over de bronnen van de geschiedenis van Latijns-Amerika in diverse West-Europese landen (40); gelijksoortige projecten voor andere werelddelen staan nog op stapel. Enkele niet in *Archivum* verschenen rapporten zijn door de C.I.A. afzonderlijk uitgegeven o.a. M. Duchein, *Les bâtiments et équipements d'archives*; Ch. Kescemeti, *La libéralisation en matière d'accès aux archives et de politique de microfilmage*.

Grote bekendheid heeft tenslotte verworven een publicatie over de archiefterminologie van de gelijknamige commissie, waar o.m. mr. H. Hardenberg deel van uit maakte (41).

III.2. België

Het rijksarchiefwezen maakte onder Gachard (zie II.4) een krachtige periode door. Buiten Brussel ontstonden er depots (van 1849-1851) in de hoofdplaatsen van de

provincies.

Zoals wel meer na een omwenteling voorkomt, bestond er weinig bezwaar tegen de overdracht en de openbaarheid van de archieven der oude regimes. De archieven gevormd na 1830 werden bij het ontbreken van wettelijke bepalingen lang verwaarloosd. Voorafgaand aan de Archiefwet van 1955 was er een bepaling uit de jaren 1920 die vernietiging zonder toestemming van de algemene rijksarchivaris verbood, door welke regeling de betrekkingen tussen archief en administratie op gang kwamen. De genoemde wet van 1955 regelt in eerste instantie de overbrenging van de archieven van rijk en provincie, alsmede de vraagstukken rond vernietiging, inspectie (alle inspectie centraal vanuit het algemeen rijksarchief) en raadpleging (42).

Gemeenten en openbare instellingen hebben de mogelijkheid hun archieven bij de rijksdepots te deponeren, een verplichting, zo zij ze verwaarlozen. In verband daarmee groeit het aantal rijksdepots door het ontstaan van arrondissementsrijksarchieven (Kortrijk) of hulparchieven voor de provinciale depots (Beveren-Waas) (43). Het bovenstaande is er zeker oorzaak van dat het stedelijk archiefwezen in België minder dan in Nederland ontwikkeld is.

Ondanks het gereedkomen van het nieuwe algemene rijksarchief te Brussel in een vleugel van het gebouwencomplex op de Kunstberg, geeft de stand van de archiefbouw in België, eigenlijk evenals bij ons, nog enige reden tot zorg. De archivariissen ontplooiën echter grote werkzaamheid zoals blijkt uit de congressen en symposia, die door hun vereniging georganiseerd worden, alsmede uit de jaarlijkse stapel inventarissen van nieuw bewerkte archieven. Intensivering van de Nederlands-Belgische contacten is om verschillende redenen zeer nuttig. Van geen ander land zijn de archieven van zo groot gewicht voor onze nationale en regionale geschiedenis.

Literatuur:

- M. van Haegendoren, Het algemeen rijksarchief (tweetalig), overzicht van de fondsen en inventarissen, Brussel 1955.
- Algemeen rijksarchief (informatieve folder), Brussel 1969.
- J. Nicodème, Repertorium van inventarissen van archieven in België bewaard verschenen vóór 1 januari 1969, Brussel 1970.

Relatie Nederland - België:

In het NAB 70 (1966) p. 67-75 zijn opgenomen de verslagen van lezingen over de archieven van Luik (staats) en Antwerpen (stad) en hun belang van de Nederlandse geschiedenis.

In NAB. 58 (1953/54) p. 97 mededeling over de archiefruil tussen België en Nederland. In "*Der Archivar*" van mei 1954 treft men een artikel van de hand van jhr. mr. D.P.M. Graswinckel aan over deze zaak.

Tijdschrift:

Archief- en bibliotheekwezen in België, tijdschrift uitgegeven door de Vereniging van archivariissen en bibliothecarissen in België.

III.3. Duitsland

De Duitse situatie kan niet zo makkelijk in één lijn beschreven worden ten gevolge van de staatkundige en politieke ontwikkelingen, die zoals overal ook hier bepalend geweest zijn voor de structuur van de overheidsinstellingen en dientengevolge voor de toestand van het huidige archiefwezen.

Binnen het territorium van het huidige Duitsland treft men in beperkte mate archieven aan van het Duitse keizerschap zoals dat tot in de Franse tijd bestaan heeft. Na het intermediair van de Duitse Bond verrijst in 1871 het 2e Duitse Rijk met de gebruikelijke hoeveelheid van centrale organen, die in veel gevallen uit bestaande instellingen van de Pruisische monarchie voortkwamen. De stichting van het Reichsarchiv te Berlijn dateert van 1919 en het tegenwoordige Oostduitse Zentralarchiv beschouwt zich als de voortzetting van die instelling. Zij is eveneens gevestigd te Berlijn-Potsdam met een "historische" dependance te Merseburg.(44).

Het Westduitse Bundesarchiv stoelt op dezelfde traditie als het voormalige Reichsarchiv. Gelukkig voor de gebruikers zijn er van beide centrale archieven bestands-overzichten gepubliceerd, zodat men sinds kort kan nagaan waar men terecht kan.(45).

Om dit overzicht verder tot West-Duitsland te beperken moet vermeld worden, dat de deelstaten in cultureel opzicht nagenoeg autonoom zijn. Deze situatie gaat op een oude traditie terug, die voor het archiefwezen het sterkst in Beieren merkbaar is. De inhoud van de depots van de Hauptstaats- en Staatsarchive in de diverse deelstaten wordt bepaald door een territorialiteitsbeginsel, dat een natuurlijke basis van bestaan heeft. Gezien de lange half-feodale situatie en de "Kleinstateren" in de Duitse historie valt het niet te verbazen, dat deze depots ondanks de oorlogsverliezen ware oorkonden-paradijzen zijn.

Merkwaardig genoeg heeft zich in Duitsland vanaf de 16e eeuw de tendens ontwikkeld om de productie van de hele administratie in goede banen te ordenen. In geen land, zelfs tot in de kleinere kanselarijen, werd de registratuur met zo'n wetenschappelijke hartstocht beoefend als hier. En meer dan elders was en is de Duitse archivaris op de hoogte van zowel oude als moderne "Aktenpläne". Bekende opleidingen voor archivissen als die te Marburg beantwoorden aan dit dubbele beeld. (46).

Uiteraard heeft de mediaevistiek in de 19e eeuw zijn absorberende werking niet gemist, evenmin zijn de massaliteitsproblemen aan de 20^e-eeuwse archivaris zonder meer voorbijgegaan.

Maar ook het tegenwoordige Duitsland levert een bijdrage aan de oplossing van deze universele problematiek, wat o.m. gedemonstreerd wordt aan de ontwikkeling van het "Zwischenarchiv". (47).

De ontwikkeling van de lokale archieven in West-Duitsland is met de Nederlandse situatie vergelijkbaar in die zin, dat vaak een goed en zelfstandig beheer voorkomt onder inspectie begeleiding van het hoger gezag. De combinatie van een archief met bibliotheek of museum heeft een langer leven dan in ons land. Apart is wel het bestaan van zelfstandige huisarchieven met een beheerder op niveau. Het valt echter te betwijfelen of dit in de moderne maatschappij vol te houden is. In Beieren heeft men een oplossing gevonden in de combinatie van privébehouding onder overheidsbeheer. (48). Belangrijker nog dan in Nederland zijn de kerkelijke archieven, die buiten het lokale niveau overwegend in kerkelijk beheer gebleven zijn en daar onder wetenschappelijke verzorging staan.

In Oost-Duitsland ligt de situatie geheel anders. In 1945 zijn daar op grote schaal

privé-en bedrijfsarchieven in nationaal bezit overgegaan.

Beide landen hebben gemeen de sterke belangstelling voor de moderne en technische aspecten van het archiefbeheer, waardoor de Duitse vaktijdschriften onmisbaar zijn voor de Nederlandse collega's.

Literatuur:

- H.O. Meisner, Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918, Leipzig, 1969
- Das Bundesarchiv und seine Bestände, 2de dr. 1968, Boppard am Rhein
- Das Staatsarchiv Düsseldorf und seine Bestände, dl. I 1957, dl. II 1970, dl. IV 1964. Het eerste deel bevat een inleiding van F.W. Oediger getiteld "Das Staatsarchiv 1822-1945".
- Staatsarchiv Münster, Kurzübersicht, Münster 1971.
- Übersicht über die Veröffentlichungen der Archivverwaltungen und Archive in der Bundesrepublik Deutschland 1945-1970, Der Archivar, Beiheft 1
- Taschenbuch Archivwesen der D.D.R., Berlin 1971

Tijdschriften

- Der Archivar, Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen (Düsseldorf)
- Archivalische Zeitschrift (jaarlijkse publicatie van het Beierse Staatsarchiv te München)
- Archivmitteilungen, Zeitschrift für Theorie und Praxis des Archivwesens (Staatsverslag D.D.R., Berlin)

COPYRIGHT RIJKS ARCHIEFSCHOOL

III.4. Frankrijk

Het archiefwezen in Frankrijk is ontstaan ten tijde van de revolutie. In 1789 stelde de Assemblée tot haar archivaris aan Armand-Gaston Camus. Onder hem en zijn opvolgers ontstond als het ware het nationaal archief, gevestigd in het voormalige paleis Soubise in het quartier Le Marais te Parijs.

De eerste jaren waren de ideeën nog weinig concreet. Enerzijds werden de schriftelijke getuigen van een verfoeilijk verleden met kracht vernietigd, anderzijds werd er naar gestreefd de documenten van nut voor de nieuwe administraties uit de aangetroffen en geconfisceerde massa's van monarchie, kerk en adel te selecteren. Ook bestond er een stroming die de historische documenten van de Franse natie in de Bibliothèque Nationale wilde concentreren (zie hfdst. I). Tenslotte bracht de nieuwe tijd het principe van de openbaarheid en de toegankelijkheid met zich mee. Van stabilisatie was eerst sprake na de Napoleontische tijd.

Het resultaat was een nationaal archief met kolossaal bezit. De fondsen en losse stukken werden ingedeeld in grote series, aangeduid met letters, die de wisselvalligheid van de voorgaande periode kenmerken. Dit systeem is niet verlaten ondanks het aanvaarden van later in de 19e eeuw opgekomen principes der archivaliek: mutatis mutandis wordt een dergelijk systeem zelfs voorgeschreven voor de ordening van de bestanden van alle andere depots waar de nationale overheid zich mee kan bemoeien. Het functionaliteitsbeginsel is de Franse archivaris heilig. (49).

Buiten Parijs werd de indeling van het archiefwezen gekoppeld aan de nieuw ontstane departementale bestuursindeling; formeel dateert de grondslag van het departementale archiefwezen ook uit de eerste jaren van de revolutie. Slechts een enkel departementaal archief beschikt over bestuurlijke archivalia van vóór 1789 (bv. van de archieven geconfisceerde en geschonken fondsen aanwezig die tot diep in de middeleeuwen terug reiken). De departementen verschillen onderling sterk in grootte en betekenis, wat zich weerspiegelt in de omvang en het belang van de departementale archieven. De departementaal archivaris is altijd "chartist"; hij heeft een uitgebreide taak in de archiefinspectie in zijn departement en beweegt zich tevens op het gebied van de monumentenzorg.

Iedere gemeente kan stukken ouder dan 100 jaar deponeren in het departementsarchief; bij wanbeheer kan de overdracht opgelegd worden.

In de tegenwoordige organisatie van het Franse archiefwezen weerspiegelt zich de traditionele bestuurlijke organisatie. De directeur-général des archives heeft direct onder zich een administratieve en technische dienst voor het gehele Franse archiefwezen; voorts is hij directeur des Archives Nationales te Parijs en van de dienst van de Archives Departementales. In deze laatste functie zijn voor hem twee inspecteurs-generaal werkzaam, wier bevoegdheden ten opzichte van de departementale archivaris én administratief én wetenschappelijk zijn.

Er bestaat een cumulatieve reeks van wettelijke bepalingen voor de nationale en andere archiefdiensten in Frankrijk. (50).

Onder het ancien régime fungeerden naast de kroon enkele secretarissen van staat onder meer voor het leger (oorlog), voor marine en koloniën en voor buitenlandse zaken. Hun bureaus verzorgden zelf de archieven. Deze bureaus gingen over naar de gelijknamige revolutionaire comités en post-revolutionaire ministeries, waarvan het autonome archiefbeheer heeft stand gehouden, Het is het sterkst tastbaar bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Ondanks alle waardering voor de indrukwekkendheid van het Franse archiefwezen in zijn totale prestatie, moet geconcludeerd worden dat de knelpunten er op twee niveaus liggen: Op het nationale niveau is de verhouding tussen archief en administratie onvoldoende tot stand gebracht, eigenlijk ook onvoldoende gereguleerd. De verhouding wordt voorts belemmerd door de vrijblijvendheid van de registratuur en het ontbreken van archiefverantwoordelijken binnen veel administraties. Op het lokale niveau is er sprake van een grote achterstand in de archiefzorg van de steden, terwijl de archieven van de plattelandsgemeenten, vooral bij die waar ontvolking optreedt, sterk verwaarloosd zijn (51).

Voor gegevens omtrent de opleiding van de Franse archivariissen aan de École des Chartes en de nadere werkzaamheden van het Franse archiefwezen verwijs ik naar het verslag van J. Rinzema en ondergetekende van hun verblijf bij de stage technique international des archives. (52).

Literatuur:

- Manuel d'archivistique, théorie et pratique des archives publiques en France, Paris 1970
- État des inventaires des archives nationales, départementales, communales et hospitalières au 1e janvier 1937 (1937)
- Aanvulling 1937-1945 (1955)
- Archives nationales, Guide du lecteur (1966)

Relatie Nederland -Frankrijk:

- P.J. Blok, Verslag aangaande een voorlopig onderzoek te Parijs naar archieven belangrijk voor de geschiedenis van Nederland, dl. I, 's-Gravenhage 1897
- G. Busken Huet, dl. II, 's-Gravenhage 1900, dl. III, idem 1901.

Tijdschriften:

- La Gazette des Archives, uitgave van de Association amicale professionnelle des archivistes français
- Bibliothèque de l'école des chartes, revue d'érudition, publié par la société de l'école des chartes

III.5. Engeland

Het lot van de Engelse archieven staat in duidelijke tegenstelling met dat van de Franse. Tot in deze eeuw bestond er een geïmproviseerde manier van archiefbeheer, waar vrij snel een eind aan gekomen is. Wel maakt de Engelse gedecentraliseerde situatie nog steeds een liberale indruk.

De Public Records Act van 1838 voorzag in het toezicht op en het beheer van een aantal rijksarchieven, voornamelijk die van de koninklijke hoven en raden en daar- onder ressorterende ambtenaren.

Onder supervisie van the Master of the Rolls was sindsdien feitelijk werkzaam de Deputy Keeper of the Records. Gecentraliseerd beheer volgde pas in 1856 toen de bouw van het Public Record Office voltooid was. De wet van 1838 maakte het mogelijk dat haar invloedssfeer bij bestuursmaatregelen over andere archieven werd uitgebreid. Dat gebeurde voornamelijk in 1852 met de State Papers en de departements-archieven. Van een regelmatig overdrachtsbeleid was echter geen sprake. Een werkje uit 1873 leert ons hoe groot de verschillen waren door het ontbreken van algemene wettelijke bepalingen (53). De Admiraliteit had zijn archieven opengesteld tot 1800; enkele andere departementen tot 1820; maar het Home and Foreign Office slechts tot 1760. Het Colonial Office ging tot dezelfde datum, maar zonderde daarvan de Amerikaanse correspondentie uit, die vanaf 1702 gesloten bleef! Het India Office had toen en heeft nu nog een aparte positie (54).

De term "public records" werd in Engeland stringent opgevat.

Ook nu nog treft men de papieren van staatslieden, voor zover die niet in familie-archieven blijven berusten, meestal in bibliotheken en musea aan. Doordat nog langer dan in onze republiek er ambten en rechten in eigendom waren bij families of gekoppeld aan goederen, was het privé-archiefbezit trouwens bijzonder rijk.

In deze eeuw hebben er positieve ontwikkelingen plaats gevonden.

Door de rapporten van de Royal Commission on public records werd de belangstelling voor de archieven groter, zeker ook voor die van lokale en regionale oorsprong (55). Kort daarna werden er oude rechtstoestanden beëindigd, zoals in 1922 het hof-systeem (manorial system) en in 1926 de tienden. In het ene graafschap na het andere werden nu "county archives" opgericht, bedoeld voor de in aanmerking komende public records en voorts voor de vele semi-publiekrechtelijke, persoonlijke en kerkelijke archieven.

Ten aanzien van de rijksadministratie voldeed de wet van 1838 al lang niet meer. In 1958 trad een nieuwe wet in werking. Onder de Lord Chancellor fungeert nu de Keeper of the Records als hoofd van het Public Record Office (P.R.O.). Alle rijks- overheidsarchieven moeten na 30 jaar overgedragen worden, terwijl alle overgedragen archieven na 50 jaar openbaar zijn.

Interessant is de creatie van de "limbo", het tussenarchief, dat de stukken van de administratie vrij snel opvangt, waar de vernietiging plaatsvindt en van waaruit schone archieven aan het P.R.O. worden overgedragen.

Hiervoor werd gewag gemaakt van de rijke privé-archieven. Dit genre had reeds vroeg de aandacht van de historici getrokken. In 1869 werd de Royal Commission on Historical Manuscripts opgericht, die zich vooral toelegde op publicaties uit en opsporing van deze archieven. In samenwerking met het P.R.O. heeft de commissie in 1942 een aparte dienst opgericht, het National Register of Archives.

Aldaar beschikt men naast een register van fondsen over beknopte of meer uitgebreide (bv. inventarissen) gegevens uit deze fondsen, verwerkt in diverse indices van imponerende omvang (56).

Afzonderlijk in het Verenigd Koninkrijk staan de archieven van Schotland en Noord-Ierland.

Literatuur:

- Guide to the contents of the Public Record Office, 2 dln. Londen 1963.
- Government Publications, sectional list 17, Publications of the Royal Commission on Historical Manuscripts.
- Government Publications, sectional list 24, British National Archives 1970.
- H.C.H. Moquette, Het archiefwezen in Engeland, NAB 29 (1920-1922), p. 313-323, NAB 30 (1922-1923), p. 122-132.

Relatie Nederland-Engeland:

- H. Brugmans, Verslag van een onderzoek naar archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland in 1892 op last der regering ingesteld, 's-Gravenhage 1895.

Tijdschriften:

- Archives, uitgave van de British Records Association.
- Journal of the Society of Archivists •

COPYRIGHT RIJKS ARCHIEFSCHOOL

Noten

1. Nederland:

- P.F. Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland en hare uitvoering, 5e afd., afdeling Wetenschap en Kunst, 2 ('s-Gravenhage 1882). --- Betreft 1^e helft 19e eeuw.
- R. Fruin, De Archiefwet 1918, 3 delen (Alphen aan den Rijn 1919 1929).
- F.J. Duparc en F. Hinrichs, De Archiefwet 1962 (Alphen aan den Rijn 1963 e .v.)
- H. Hardenberg, Archives in the Netherlands, in Acta Historiae Neerlandica III, Leiden 1968 , p. 266-287. --- Zie tevens de resumés van de lessen rijks archiefschool "Archiefbeheer en archiefwetgeving".
- W.J. Formsma, Gids voor de Nederlandse archieven (Bussum 1967) (Fibulareeks 21)

2. Buitenland:

- A. Brenneke, Archivkunde (bewerkt door W. Leesch) (Leipzig 1953)
  - H.O. Meisner, Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918 (Leipzig 1969).
  - La phase cruciale de l'histoire des archives: la constitution des depots d'archives et la naissance de l'archivistique, in Archivum 4 18 (Paris 1970) p. 139-149. --- Deze stof is een bewerking van de inhoud van colleges gegeven door de Stage international technique d'archives.
  - J. Favier, Les archives (Paris 1965) ("Que sais-je?" no. 805).
3. L. Auer, Das Österreichische Archivwesen, in: Archief en Bibliotheekwezen in België 42 (1971), p. 305-330.
4. J. Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam, 3 delen (Amsterdam 1760-1767).
G. Dumber, Het kerkelijk en wereltlijk Deventer (Deventer 1732).
P.H. van de Wall, Handvesten en privilegiën der stad Dordrecht, 3 delen (Dordrecht 1790).
5. A. Kluit, Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae, 2 delen (Middelburg 1777-1784).
6. Kon. Bibliotheek Hs . 74 B4, Brieven van J .H. van der Palm aan H. van Wijn, 1800-1804.
7. U.B. Leiden Hs. Ltk 1570, Aantekeningen van J.H. van der Palm m.b.t. door hem gedane staatszaken, fol. 15.
8. Utrecht, A.J. van de Ven, De kapittelarchieven in het rijksarchief te Utrecht, NAB 54 (1949/1950), p. 71-76, 104-121, 55 (1950/51), p. 20-30.
- Limburg, Carel Bloemen , De wordingsgeschiedenis van het rijksarchief in Limburg (Maastricht 1966).
9. Hubrecht , o.c. p. 29-30.
10. J. Steur, Archivisten in dienst van het Verenigd Koninkrijk, NAB 42 (1933/34) p. 36-47, 114-117, 43 (1934/35) p. 139-160, 44 (1935/36) p. 132-152.
11. M.C. van Hall, Hendrick graaf van Brederode medegrondlegger der Nederlandsche vrijheid, verdedigd (Amsterdam 1844)
12. Hubrecht, o.c. p. 30-77.
13. Zie de tekst bij Hubrecht, o.c. p. 78-80.
14. J.J.F. Noordziek, Archiefwezen 1826-1852 ('s-Gravenhage 1853).
15. Veilingcatalogus met aantekeningen in de bibliotheek van het gemeentearchief te Rotterdam.
16. Hubrecht, o.c., p. 137-162.
17. S. Muller Fzn., De archiefwet van Bakhuizen van den Brink, NAB 17 (1908/09), p. 83-101.
18. Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven 1865-1877 ('s-Gravenhage 1914) met een voorbericht van R. Fruin.

19. Tekst bij Hubrecht, o.c. p. 265-267.
20. In die gevallen kreeg de archivaris ook een instructie van het rijk. Verband met deze situatie houdt tevens het KB van 20 januari 1851 dat de zorg en de uitgaven voor provinciale archieflokalen onder het ministerie van binnenlandse zaken bracht.
21. C. Bloemen, De Roermondse archiefkwestie, 1889-1901 (Maastricht 1966).
22. Het levenswerk van jhr. mr. Victor de Stuers, herdacht door zijne vrienden (Utrecht 1913).
23. Fruin, o.c. dl. I, Inleiding.
24. H. Hardenberg, syllabus no. 2 van de lessen Archiefbeheer en archiefwetgeving aan de rijks archiefschool.
25. F.C.J. Ketelaar, De Archiefschool, 1919-1969, NAB 74 (1970) p. 120-137.
26. Uitgewerkt in het KB van 19 april 1929, Stbl. no. 171, over de overbrenging van de archieven van de wees-en momboirkamers van gemeenten, die geen eigen archivaris en geene doelmatige archiefbewaarplaats hebben, naar de rijksarchief-bewaarplaatsen.
27. A.E.M. Ribberink, Registratuur en archivariaat, in: NAB 72 (1968), p. 207-215.
28. R.A.D. Renting, Documentaire verzamelingen in overheidsarchieven, in: NAB 71 (1967) p. 10-34.
29. Repertorium van inventarissen van Nederlandse archieven, bewerkt door W.J. Formsma en B. van 't Hoff, (Groningen 1947).
Gids voor de archieven van gemeenten en waterschappen in Nederland (Groningen 1942).
30. Hubrecht, o.c., p. 155 e.v.
31. Zie voorts J.G.M. Boon, Van archiefkist tot archiefbewaarplaats, 80 jaar bemoeienis van het provinciaal bestuur met gemeente- en waterschapsarchieven, speciaal in Zuidwest-Utrecht, in jaarverslag streekarchivariaat Zuidwest Utrecht 1963.
32. NAB 19 (1910/11) p. 19-63.
33. NAB 49 (1940/41) p. 12-21: Salarieering der gemeente-archivarissen en het gemeentelijk wetenschappelijk archiefpersoneel in Nederland, bewerkt door mr. J.J. Beijerman.
34. NAB 60 (1955/56) p . 128; NAB 66 (1962) p. 11-29.
35. Leiden 1960.
36. A.J. van de Ven, De archieven van de Oud-Katholieke Kerk, NAB 66 p. 198-210; zie voorts artikel van J.N. Bakhuizen van den Brink, p. 169-183, over de archieven van de Nederlandse Hervormde kerk, en L. van Hommerich, p. 183-198, Beheer van diocesane archieven der R.K. Kerk. Voorts: S.J. Fockema Andreae, Archives des Églises Wallonnes des Pays-Bas, in: NAB 1957 p. 105 vv.
37. E. Pelinck, Het koninklijk Huisarchief, geschiedenis en overzicht, 's-Gravenhage 1971.
38. Nederlandse Archiefterminologie, Zwolle 1962, p. 18.
39. Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland, jrg. 13 (1971) afl . 2.
40. Bijvoorbeeld M.P.H. Roessingh, Guide to the sources in the Netherlands for the history of Latin-America (' s-Gravenhage 1968) in serieverband nr. III -2.
41. Elseviers Lexicon of archive terminology (Amsterdam 1964).
42. NAB 60 (1955/56) p. 96-97.
43. Archief en bibliotheekwezen in België , dl. XLI (1970) nr. 3-4, E. Warlop, Vijf jaar rijksarchief te Kortrijk, p. 459-485.
44. Deutsches Zentralarchiv, 1946-1971, Potsdam 1971.
45. Taschenbuch Archivwesen der DDR, Staatsverlag des D.D.R. Berlin 1971.

Das Bundesarchiv und seine Bestände (Schriften des Bundesarchiv no. 10) 1968 , 2e dr. , Boppard am Rhein.

46. Zie voor deze Duitse ontwikkeling de literatuur genoemd in noot 47.

47. G. Asaert, Het Tussenarchief, schakel archief - administratie, in: Archief- en Bibliotheekwezen in België, dl. 42 (1971) no. 3-4, p. 432-445.

F. Kahlenberg, Das Zwischenarchiv des Bundesarchivs, in: Archiv. Zeitschrift 54 (1968), p. 27-40.

48. Hohenlohe Zentralarchiv Neuenstein in staatlicher Verwaltung , in: Der Archivar 24 (1971) 3, p. 299.

49. Manuel d 'Archivistique, Paris 1970, p. 192.

50. Code des archives de France

I. Organisation administrative et personel (1965)

II. Organisation technique des archives départementales (1958)

III . Règlement général des archives départementales (1964)

Loi, règlement et instruction concernant les archives communales (1951)

Décret du 21 juillet 1936 réglementant les dépôts dans les archives d'Etat des papiers des Ministères et des administrations qui en dépendant (1936), zie de opname in het NAB 46 (1938/39), p. 44-49.

51. La gazette des Archives no. 69 (1970) p. 161 e.v.

52. NAB 74 (1970) p. 262-268.

53. A.C. Ewald, Our Public Records, a brief handbook to the National Archives, London 1873.

54. Een uitvoerige opgave van archiefbezit van het India Office is te vinden in Archivum XV (1965), p. 293-302.

55. First Report of the Royal Commission on Public Records, dl. 1-3, London 1912 (Second and third report resp. 1914, 1919)

56. E.P. Polak-de Booy, Een ingang op ingangen, verslag van een bezoek aan het National Register of Archives, in: NAB 69 (1965) p. 173-182.

Bijlage 1.

Uitgaven op de rijksbegroting voor het archiefwezen

Jaar	Bedrag (f)	Bijzondere posten begrepen in vorig bedrag
1890	71.235	
1900	211.850	Bouw A.R.A. f 87.500,--
1910	173.370	
1918	189.115	
1920	289.450	
1930	401.089	Aankoop archief Fagel f 20.000,--
1935	276.856	
1940	245.123	
1946	419.134	
1950	781.875	
1955	821.570	
1960	1.434.000	
1971	5.750.600	

Jaarsalaris algemene rijksarchivaris

mr. H. van Wijn	1802	3500
idem	1814	3000
dr. R. Bakhuizen van den Brink	1854	2500
idem	1856	3000
jhr.mr. Th.H.F. van Riemsdijk	1900	4000
idem	1907	4400
prof.mr. R. Fruin	1913	6000
idem	1930	8000
mr. R. Bijlsma	1939	6840

Salarissen van enkele gemeentearchivarissen

	1910	1940
Amsterdam	2500-4000	6900
Rotterdam	2600-4100	6400
's-Gravenhage	2000-3000	5700
Utrecht (nevenbetrekking van het rijksarchief)	2000	4600
Leiden (+ 600 als conservator museum)	2400	4600
Groningen	-----	5200

Bijlage 2.

Personeelsbestand rijksarchieven

Functies/rang	1930	1939	1950	1971
algemeen rijksarchivaris	1	1	1	1
rijksarchivarissen	12	11	13	14
hoofdcommiezen	14	12	15	--
hoofdchartermeesters	--	--	--	4
chartermeesters	--	--	--	23
referendaris	--	--	--	1
administratieve hoofdambtenaren	--	--	--	3
commiezen	16	16	16	--
hoofdarchivisten	--	--	--	9
archivisten	--	--	--	30
adjunct-commiezen	5	9	5	4
administratieve ambtenaren	--	--	--	3
klerken/schrijvers	7	5	10	--
bedienden/technisch personeel	21	17	19	78
arbeidscontractanten	--	--	10	--
Totaal	76	61	89	170